

روندکاوی زمینه‌های شکل‌گیری جریان‌های تکفیری در خاورمیانه و بازتاب آن بر امنیت ملی ایران (مطالعه موردی داعش)

حیدر منصوری^۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۶/۲۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۷/۲۵

چکیده

تکفیر و جریان‌های تکفیری معاصر، بخش جدایی‌ناپذیری از تفسیر انحرافی از آموزه‌های اسلامی است که تحت تأثیر تداوم بحران‌های داخلی در کشورهای اسلامی، نظام‌های سیاسی ناکارآمد، دولت‌های ناتوان و ورشکسته و خلاء قدرت در منطقه خاورمیانه و همچنین مداخله قدرت‌های فرامنطقه‌ای، نضج یافته و در اشکال مختلف و متنوع به حیات خود ادامه داده است. با این وجود، مسلماً القاعده و داعش را باید به‌عنوان دو جریان اصلی دانست که با رویکرد تکفیری-جهادی با اقدامات خشونت‌بار، غیرانسانی و غیردینی، به مهم‌ترین و خطرناک‌ترین گروه‌های تکفیری-تروریستی تبدیل شده‌اند. در این میان، داعش، اگر چه مولود القاعده به حساب می‌آید اما سلطه آن بر بخش‌هایی از عراق و سوریه و اعلام تأسیس خلافت اسلامی و تهدیدانگاری مرکزی ایران از سوی داعش، آن‌را مستلزم بررسی علمی درباره زمینه‌ها و دلایل شکل‌گیری و تحول آن می‌نماید. از این‌رو، این مقاله تلاش داشته تا با بررسی زمینه‌های شکل‌گیری جریان‌های تکفیری و بویژه داعش، به ارزیابی بازتاب آن بر امنیت ملی ایران بپردازد.

کلید واژه‌ها: تکفیر، گروه‌های تکفیری، داعش، جمهوری اسلامی ایران، روسیه.

استناد فارسی (شیوه‌ی APA، ویرایش ششم، ۲۰۱۰؛ شیوه‌ی APSA)

منصوری، حیدر (پاییز ۱۴۰۲). «روندکاوی زمینه‌های شکل‌گیری جریان‌های تکفیری در خاورمیانه و بازتاب آن بر امنیت ملی ایران (مطالعه موردی داعش)». پژوهشنامه تاریخ، سیاست و رسانه، سال ششم، شماره‌ی سوم، پیاپی ۲۳، صص ۱۱۶-۱۰۱.

^۱ دانشجوی دکتری علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.

ایمیل: h.mansouri2016@gmail.com

کپی‌رایت © ۲۰۱۰، ایسک (اندیشکده مطالعات راهبردی کریمه شیراز). این متن، مقاله‌ای برای دسترسی آزاد است که با توجه به استاندارد بین‌المللی CCA (Creative Commons Attribution) نسخه 4.0 توزیع شده است و به دیگران اجازه می‌دهد این اثر را با راجه‌گیری کنند، آن را با دیگران به اشتراک بگذارند و مطالب را اقتباس کنند.

۱. مقدمه

یکی از پدیده‌های جدید در عرصه بین‌الملل، ظهور و گسترش جریان‌های تکفیری است که در خاورمیانه و بیشتر کشورهای اسلامی فعالیت دارند. ریشه جریان‌های تکفیری که امروزه در حال فعالیت هستند را می‌توان در نوع تفسیرها و برداشت‌هایی از اسلام و حکومت اسلامی جستجو کرد، که طی دوران‌های مختلف تاریخی، از قرن چهارم هجری و اندیشه‌های احمد بی حنبل و در قرن هفتم با تفکرات ابن تیمیه و تفکر تکفیر مابیش و در قرن دوازدهم با بسط و گسترش اندیشه‌های محمد ابن عبدالوهاب در سایه جریان وهابیت و قرن معاصر با تفکرات سلفی و تکفیری رشید رضا و عبده و مودودی در مصر ایجاد شده است. این سیر تطور و تاریخی به گونه‌ای گسترش یافت که طرفداران این نوع برداشت از اسلام را قادر به کافر دانستن و تکفیر جماعت بسیاری از غیر مسلمانان و حتی مسلمان نمود. از طرفی دیگر با توجه به عملکرد قدرت‌های جهانی طی دهه‌های اخیر در منطقه، مانند اشغال افغانستان توسط شوروی و حمله آمریکا به عراق و افغانستان، می‌توان حاصل این روند را، شکل‌گیری گروه‌های مبارز جهادی و تکفیری طالبان و القاعده دانست، که در ابتدا برای مبارزه با سیاست‌ها و عملکرد استعمارگران در منطقه، ایجاد شدند ولی طی زمان و ایجاد تفاسیر جدیدتر در اندیشه‌های تکفیری، به ترور و کشتن مردم عادی در نقاط مختلف دنیا و به طور گسترده‌تر در جوامع اسلامی و خاورمیانه پرداختند.

اعتراضات و دگرگونی‌هایی که از اوایل ۲۰۱۱ چندین کشور آفریقا و خاورمیانه را درنوردید و بنابر مواضع متفاوت به بیداری اسلامی و بهار عربی نام بردار شد، از دل این حوادث و در پی ایجاد خلاء قدرت، گروه‌های تکفیری فرصت گسترش و پیاده‌سازی اندیشه‌های خود را یافتند. گروه دولت اسلامی عراق و شام به اختصار، داعش نام برده می‌شود از مهم‌ترین این گروه‌هاست که خیلی سریع توانست بخش‌های گسترده‌ای از عراق و سوریه را به سیطره خود در آورد و اعلام تشکیل دولت اسلامی نماید. این گروه با توجه به تفکر و عملکرد خود دارای حامیان آشکار و پنهان منطقه‌ای و جهانی می‌باشد. داعش نه تنها با دولت‌های مرکزی عراق و سوریه و حامیان منطقه‌ای این دولت‌ها سر ستیز دارد، بلکه در برنامه‌های خود، مقابله با قدرت‌های فرا منطقه‌ای از جمله غرب را نیز در دستور کار قرار داد.

محکومیت بین‌المللی رفتارهای داعش منجر به تشکیل ائتلاف‌هایی در عرصه بین‌الملل شد. این ائتلاف‌ها دو سویه بود. از یک سو ائتلاف آمریکا و هم‌پیمانان منطقه‌ای و جهانی‌اش و از سوی دیگر ائتلافی شکل گرفت که شامل ایران و روسیه و عراق و سوریه و همراهی حزب‌الله لبنان می‌شود. با توجه به اهمیت بالا و جایگاه مهم ایران در این ائتلاف، این مقاله به بررسی رویکرد و عملکرد ایران در قبال جریان‌های تکفیری، بویژه داعش پرداخته است.

۲. زمینه‌های شکل‌گیری جریان‌های تکفیری در خاورمیانه

به‌طور کلی، دو دیدگاه در مورد علل و زمینه‌های شکل‌گیری جریان‌های تکفیری در خاورمیانه وجود دارد. دیدگاه اول بر زمینه‌های داخلی ظهور این جریان‌ها و انشقاقی ایدئولوژیک مبتنی است و دیدگاه دوم بر عوامل خارجی مؤثر بر ظهور این جریان‌ها تأکید دارد که در ادامه به بررسی این دو دیدگاه پرداخته می‌شود.

۲-۱. نگرش فرآیندی به روند شکل‌گیری جریان‌های تکفیری

برخی محققان این جریان را فرآیند طبیعی می‌دانند که در بسستر تاریخی و بر اثر دگرگونی‌های معرفتی، روشی و محیطی شکل گرفته است. تبارشناسی این جریان نشان از سه مرحله عقل‌ستیزی، رادیکالیسم روشی و عمل‌گرایی دارد که از دوران احمد بن حنبل شروع می‌شود تا به عبدالله بن وهاب و اکنون رهبران داعش و القاعده تداوم یافته است. در این بخش موج‌های جریان‌های سلفی تکفیری در طول تاریخ اسلام مورد بررسی قرار خواهد گرفت:

موج اول، اندیشه‌های احمد بن حنبل: در نیمه نخست سده سوم ه.ق، «اصحاب حدیث» با بار معنای پیروان حدیث نبوی مفهومی افتخار آمیز می‌یابد و سنت‌گرایان برجسته‌ای چون احمد بن حنبل و اسحاق بن راهویه، خود و همفکرانش را اصحاب حدیث می‌خوانند (جهانی، ۱۳۹۳: ۷) احمد حنبل را می‌توان نقطه عطفی در تاریخ مخالفت‌های اصحاب حدیث با گروه‌های مخالف آن از قبیل جهیمه، قدریه، معتزله، همچنین شیعه دانست.

موج دوم، اندیشه‌های ابن تیمیه: در اواخر قرن هفتم و اوایل قرن هشتم ه.ق، احمد ابن تیمیه و سپس شاگرد او ابن قیم جوزی، عقاید حنابله را به گونه‌ای افراطی احیا کردند. ابن تیمیه به احیای تنها اکتفا نکرد، بلکه به نوآوری‌هایی در مکتب حنبلی دست زد. برخی او را «پدر معنوی افراط‌گرایی اسلامی سنی» به حساب می‌آورند. ابن تیمیه مهمترین توجیه‌کننده نظری خشونت است (باقری، ۱۳۹۳: ۲۹).

موج سوم، اندیشه‌های عبدالوهاب در عربستان و دهلوی در شبه قاره: سرانجام محمد بن عبدالوهاب با الهام از اندیشه‌های ابن تیمیه، اندیشه پیروی از سلف صالح و قرائت افراطی را بار دیگر به عرصه منازعه‌های کلامی آورد. وی با آنچه بدعت و خلاف توحید می‌خواند به تکفیر مخالفان برخاست (کشاورز، ۱۳۹۱: ۱۳۱). از دهه ۱۹۷۰ با افزایش ثروت نفت عربستان، وهابیت رشد چشمگیری در جهان اهل سنت داشته است. ایدئولوژی وهابی از دو گرایش مرتبط به هم تشکیل شده است: اول، تکفیر تقریباً همه مسلمانان غیروهابی؛ دوم، تغییر افراطی دنیا از طریق انجام یکسری از تهاجمات (عباس زاده فتح آبادی، ۱۳۸۸: ۱۱۸).

موج چهارم، اخوان المسلمین، رشید رضا، سید قطب و مودودی در شبه قاره:

اولین جرقه‌های تفکر سلفی ابن تیمیه را در مصر می‌توان در سخنان رشید رضا جستجو کرد. رشید رضا تحت تأثیر افکار آنان با ابن تیمیه آشنا شد و پس از پذیرش تفکرات سلفی، آثار محمد بن عبدالوهاب را در مجموعه التوحید به چاپ رسانید و خود نیز آثاری همچون الوهابیه والحجاز تألیف کرد. سید قطب نیز اثرگذارترین چهره اسلام سنی معاصر است که کتاب معالم فی الطریق قطب، به‌عنوان مانیفست بنیادگرایی نیز تعبیر می‌شود (مرادی، ۱۳۸۴: ۲۲۹).

موج پنجم، شکل‌گیری القاعده جهانی و طالبان: اشغال افغانستان به‌عنوان یک کشور

اسلامی از سوی اتحاد جماهیر شوروی کمونیست واکنش بسیار مهمی را در جهان اسلام به وجود آورد. سلفی‌ها با اعلام تشکیل جبهه جهانی اسلام برای جهاد با یهودیان و صلیبی‌ها به رهبری بن لادن عربستانی و ایمن الظواهری مصری، بیش از پیش توجه به گرایش‌های مبارزاتی را مورد توجه خود قرارداد. این گروه ضمن اختلاف نظر با سایر گروه‌های سنی، سرسختانه نسبت به شیعیان کینه می‌ورزید (عباس زاده، فتح آبادی، ۱۳۸۸: ۱۱۹).

موج ششم، اقدام غیرمتمرکز و خوداتکای منظومه‌ها و انقطاع از مرکزیت و

ظهور القاعده: گفتمان طالبانیسم با کارگزاری عالمان در حوزه‌های دینی اهل سنت در پاکستان و افغانستان پایه‌گذاری شد. مهمترین اصل در اندیشه سیاسی گروه‌های بنیادگرای افراطی از جمله طالبان، احیای اصل خلافت در نظام سیاسی اسلام است. طالبان اعلام کرد که در افغانستان انتخابات برگزار نخواهد شد، چون انتخابات یک تقلید غیر اسلامی است.

موج هفتم، پدید آمدن جریان‌های تکفیری در منطقه (داعش عراق و

سوریه): در سال ۲۰۰۶ م. (جماعه التوحید و الجهاد) به رهبری ابومصعب الزرقاوی تأسیس شد (کریمی، ۱۳۹۰، ص ۲۶). و الدولة الاسلامیه فی العراق تشکیل گردید. با قتل امیران این دولت، ابومصعب الزرقاوی و ابو عمر البغدادی، ابوبکر البغدادی توسط مجلس الشوری به امیری منصوب گردید. بغدادی در ۲۰۱۳ م. حوزه عملیاتی خود را به سوریه گسترش داد و با اشغال بخش‌هایی از سوریه، نام الدولة الاسلامیه فی العراق و الشام (داعش) را بر سازمان خود نهاد و در سال ۲۰۱۴ م. با تهاجم به استان نینوی عراق و اشغال موصل، اعلان خلافت اسلامی کرد. (ابوهمام بکر، ۱۴۳۵، ص ۲)

این گروه در تلاش برای رسیدن به اهداف، جنگ با شیعه و اهل سنت را با جدیت تمام در سه گام دنبال می‌کند. گام اول: بحران‌سازی. گام دوم: سازمان‌دهی نیروها. گام سوم: تشکیل حکومت اسلامی.

ایجاد دولت نشان از تفاوت اساسی داعش با سایر گروه‌های نوسلفی دارد. داعش فقط یک ایدئولوژی نیست؛ دولتی است با تمامی سازوکارهایش؛ نهاد رهبری، مرکز تصمیم‌گیری سیاسی، نهاد

اقتصادی، شاخه نظامی، شورای فقهی - حقوقی، مرکز امنیتی، شورای اجرایی، مرکز عضوگیر و مهمتر از همه شورا رسانه‌ای.

یکی از مهم‌ترین ارکان ساختار گروه داعش، شورا رسانه‌ای آن می‌باشد. این گروه با استفاد از رسانه‌های اجتماعی از یک سو جوانان مسلمان غربی و از سوی دیگر مسلمانان متعصب محلی را به سمت خود جذب می‌نماید. شمار دقیق جنگجویان داعش در عراق و سوریه مشخص نیست. دید بان حقوق بشر سوریه مستقر در لندن برآورد می‌کند که پنجاه هزار تن برای این گروه تروریستی در سوریه می‌جنگند. گفته می‌شود پانزده هزار نیرو هم در عراق هستند.

به دلیل تبلیغات رسانه‌ای گسترده این گروه و بنا بر برآوردهای وزارت خارجه آمریکا، دوازده هزار نفر از جنگجویان داعش از خارج این دو کشور - بیشتر از کشورهای عربی، اروپا و آسیا - به جمع تروریست‌ها پیوسته‌اند.

ابزارهای ارتباطی داعش در فضای مجازی شامل: متون دیداری (فیلم‌های ویدیویی و تصاویر منتشر شده توسط داعش). متون شنیداری (بیانیه‌ها، سرودها، سخنرانی، قصه‌ها، خطبه‌ها و گفتگوها در قالب‌های صوتی). متون نوشتاری (کتاب‌ها، منشورات، نامه‌ها، گفتگوها، اخبار، مقالات، بیانیه‌ها و گزارش‌ها) استفاده از ظرفیت شبکه‌های اجتماعی؛ امکان اثرگذاری بر کاربران توئیتر، فیس بوک، یوتیوب و سایر شبکه‌های اجتماعی به دلیل سرعت بالای انتشار فیلم، عکس، تصاویر و پیام از طریق اشتراک‌گذاری و روش‌های مشابه.

مهم‌ترین منابع مالی داعش به اختصار چنین است: گرفتن اموال تاجران و ثروتمندان. قراردادن حق امتیاز برای کامیون‌ها در جاده‌های بین‌المللی. شرکت ارتباطاتی «آسیاسیل». حصول مبالغی از تریلی‌های نفتکش خارج شده از «پالایشگاه نفت بیجی»، چاه‌های نفت رقه، زمله، منطقه نفتی الثوره، منطقه نفتی جبسه، منطقه نفتی کونیکو. سیلوی دانه و پنبه؛ فروش وسایل شرکت‌های نفتی در داخل مناطق الشدادی والجبفره. گرفتن فدیة از روزنامه‌نگاران خارجی و مسیحی؛ حتی از مسلمانی که سیگار می‌کشند و یا فسق رفتاری دارند به‌عنوان تعزیرات فدیة می‌گیرند. معامله آثار باستانی سوریه. تولید و قاچاق مواد مخدر، سرقت از بانک‌ها - بانک‌های موصل و فلوجه در عراق، آدم‌ربایی و فروش آنها

برخی نقاط قوت داخلی داعش: عملیات برق‌آسا و اقدام سریع، وجهه مذهبی، لجستیک نظامی قوی.

برخی نقاط ضعف داخلی داعش: افراط‌گرایی مذهبی، وسعت مناطق جنگی، اتکا بر قدرت‌های جهانی

۲-۲. نگرش پروژه‌ای به شکل‌گیری جریان‌های تکفیری در خاورمیانه

برخی معتقدند افراط و تکفیر در جهان اسلام و خاص در منطقه خاورمیانه بیش از آنکه یک جریان باشد، جریان‌سازی از سوی سازمان‌های اطلاعاتی کشورهای غربی است. محققان تاریخ وهابیت ثابت کرده‌اند که این فرقه در اصل به دستور مستقیم دولت بریتانیا ایجاد شد، به‌عنوان مثال کتاب‌هایی چون پایه‌های استعمار از حماد و تاریخ نجد از جان ویلی و خاطرات حاییم وایزمن اولین نخست وزیر رژیم صهیونیستی و خاطرات جاسوسان انگلیس را در شکل‌گیری این فرقه، حکایت می‌کند (همفر، ۱۳۶۱: ۳۲). در شکل‌گیری القاعده علاوه بر اشخاصی که رهبری و سازمان را عهده‌دار بودند، دولت‌های مانند عربستان، پاکستان و ایالات متحده نیز همکاری مؤثری داشتند که بدون این همکاری‌ها امکان تأسیس چنین تشکیلاتی وجود نداشت (فدوی، ۱۳۸۱: ۲۹).

برژینسکی، وزیر خارجه اسبق آمریکا، می‌گوید: طبق روایت رسمی تاریخ، کمک سیا به مجاهدین در سال ۱۹۸۰ آغاز شد؛ یعنی پس از حمله شوروی به افغانستان اما واقعیت این است که در ژوئیه ۱۹۷۹، کراتر، اولین دست‌اندرکار را برای کمک مخفی به مخالفان رژیم شوروی در کابل امضا کرد (خلیل اسعد، ۱۳۸۰، ص ۷۳). اعتراف هیلاری کلینتون، وزیر سابق خارجه آمریکا گفت: ما گذشته مشترکی با سازمان القاعده داریم. کسانی را که امروز با آنها در افغانستان و پاکستان می‌جنگیم ۲۰ سال پیش خودمان به وجود آوردیم. وی در کتاب خاطراتش تولد پدیده دولت اسلامی (داعش) را به آمریکا نسبت می‌دهد. ترامپ در مناظرات انتخاباتی ریاست جمهوری آمریکا نیز به این مورد اشاره دارد. اگرچه سیاست‌های آمریکا و غرب در تجهیز طالبان و القاعده برای مقابله با شوروی بود؛ اما این همه اهداف آنها را تشکیل نمی‌داد، بلکه علاوه بر آن محدودسازی ایران و ایدئولوژی انقلابی آن از طریق حمایت از جنبش‌های ضد شیعی، نیز مدنظر بود؛ مسأله‌ای که هاتر نیز به آن اشاره می‌کند (هاتر، ۱۳۷۷).

ژیلبر آشکار، نویسنده فرانسوی لبنانی تبار، تأکید می‌ورزد؛ وجود این جریان علاوه بر مبارزه با شوروی، هم می‌توانست مانع از نفوذ انقلاب ایران در میان سایر کشورهای اسلامی شود و هم به تولید جریان آنتی تر انقلاب اسلامی در آینده بینجامد (آشکار، ۱۳۸۴: ۶۳) در مورد طالبان نیز نقش سرویس‌های اطلاعاتی آمریکا و برخی از کشورهای منطقه آشکار است (عصمت الهی، ۱۳۷۸: ۱۱۰). از طرفی اعتراف هیلاری کلینتون، که گفته بود: من به ۱۱۲ کشور جهان سفر کرده بودم و با برخی از دوستان این توافق حاصل شد تا به محض اعلام تأسیس داعش، این گروه به رسمیت شناخته شود (باقری، ۱۳۹۳: ۲۹).

۳. دلایل گسترش جریان‌های تکفیری در منطقه خاورمیانه

بیشتر محققان معتقدند که شروع بنیادگرایی اسلامی ستیزه‌جو به دهه ۱۹۷۰ م برمی‌گردد. در واقع، مداخله نظامی شوروی در افغانستان، در سال ۱۹۷۹ از طرف آمریکا، فرصتی عالی برای تحمیل شکست بر شوروی مشابه شکستی که خود در ویتنام متحمل شده بود، دیده شد. این امر با کمک مالی عربستان و همکاری پاکستان که پشتیبانی لجستیک، پناهگاه و مراکز آموزشی و کمک به جنگجویان افغان را فراهم می‌کرد، عملی شد (فدوی، ۱۳۸۰: ۶۶).

در جنگ با شوروی مسلمانان مناطق مختلف دور هم جمع شدند و تجربه‌ای از همکاری و وحدت اسلامی کسب کردند و شروعی برای فعالیت‌های هم‌گرایانه شد. امروزه برخی گروه‌های افراطی به جای جهاد علیه صلیبیون و یهود که بیشتر مورد نظر بن لادن و جهادگرایان اولیه بود، به جهاد علیه مسلمانان پرداخته‌اند. برای مثال، با تأسیس القاعده عراق به رهبری زرقاوی، به جای آمریکا، شیعیان تبدیل به دشمن نزدیک شدند (نبوی و نجات، ۱۳۹۳: ۵۵).

۴. تأثیر جریان‌های تکفیری بر بی‌ثباتی سیاسی در منطقه خاورمیانه

جریان‌های تکفیری با ایجاد بحران‌ها و بی‌ثباتی‌های سیاسی در منطقه، تغییر دشمن نزدیک از آمریکا و رژیم صهیونیستی به شیعیان و کشورهای اسلامی به تضعیف محور مقاومت و جبهه مخالف توسعه طلبی‌های اسرائیل پرداخته‌اند. در ادامه، چند مسئله اساسی را در ارتباط با تأثیر گسترش افراط‌گرایی بر احتمال بروز بی‌ثباتی‌های سیاسی بیشتر در منطقه خاورمیانه بررسی می‌کنیم.

۱. افزایش منازعات منطقه‌ای و احتمال بروز جنگ‌های بین‌کشوری. ۲. تهدید تروریستی به مثابه بی‌ثباتی سیاسی. ۳. افزایش قدرت گروه‌های تکفیری تروریستی. ۴. تجزیه طلبی و از بین رفتن تمامیت ارضی. ۵. افزایش جنگ‌های قومی - مذهبی و فرقه‌گرایی. ۶. افزایش شمار آوارگان و خطرات ناشی از آن. ۷. ایجاد زمینه‌های تداوم افراط‌گرایی در منطقه

۵. زمینه‌های منازعات قومی و مذهبی در جوامع خاورمیانه

یکی از اصلی‌ترین مولفه‌های فرهنگ عشیره‌ای جنگ، نزاع و غارت است. سعدالدین ابراهیم، رئیس موسسه مطالعاتی توسعه ابن‌خلدون می‌نویسد ریشه‌های منازعات در خاورمیانه قومی است. تمامی پیکارهای مسلحانه جهان از سال ۱۹۸۸ تا کنون به استثنای تجاوز عراق به کویت بر سر مسائل قومی داخلی بوده است. خاورمیانه عربی با داشتن ۸ درصد جمعیت جهان از ۱۹۴۵ بدین سو شاهد ۲۵ درصد پیکارهای مسلحانه دنیا بوده است. بسیاری از این جنگ‌ها ریشه در پیکارهای قومی داشته‌اند (سیدنژاد، ۱۳۸۹: ۳۹). سعدالدین ابراهیم در مورد پیامدهای بحران هویت معتقد است دو

دیدگاه وجود دارد که زمینه‌ساز بحران هویت و کشمکش‌های قومی در جوامع خاورمیانه است: دیدگاه اسلام‌گرایان نسبت به قومیت و دیدگاه ملی‌گرایی عربی نسبت به قومیت.

۶. تأثیر فعالیت جریان‌های تکفیری بر امنیت ملی ایران

منافع امنیت ملی آن دسته از ارزش‌های حیاتی و کلیدی یک ملت است که با حفاظت از آن در مرزهای سرزمینی و یا هر حوزه‌ای از جهان که می‌تواند در حیات و معنا یافتگی آنها نقش ایفا کند، آن را تبیین و قابل تعریف می‌داند. منافع امنیت ملی در امتداد مباحث ایدئولوژی سیاسی شکل گرفته و ماهیت دیپلماسی آن دیپلماسی بازدارنده و امنیتی است. منافع امنیت ملی ما یک مسئولیت جهانی است که بر اساس ایدئولوژی سیاسی و قاموس نظام جمهوری اسلامی شکل گرفته است و به عنوان هویت دینی - سیاسی ما شناخته شده است (اسدی، ۱۳۹۱: ۲۲).

حضور جریان‌ات تکفیری در محیط پیرامونی ایران در ردیف تهدیدات علیه منافع امنیت ملی و خطری جدی در برابر توان رقابت و مانعی اساسی در راستای حضور امن در منطقه به حساب می‌آید. علاوه بر این، جغرافیای سیاسی کشورهای پیرامون ایران، همیشه تأثیر مهمی بر امنیت ایران از خود به جای گذاشته است، اهمیت ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک فلات ایران نیز موجب تأثیر روابط ایران با سایر کشورهای منطقه و دنیا گردیده است. عنصری که می‌تواند در تحقق منافع امنیت ملی نقش بسزایی بازی کند؛ ولی به خاطر خطر تکفیری و داعش می‌تواند نقش کاهنده قدرت ملی جمهوری اسلامی را بازی کند، این عنصر ممکن است در تحقق منافع امنیت ملی نادیده انگاشته شود.

۶-۱. شکل‌گیری جریان تکفیر، مصداق شوک امنیتی نامناسب

نویسندگان معتقدند که تولد شوم جریان‌ات تکفیری نتیجه انحراف حرکت عظیم بیداری اسلامی بوده است که صد البته با درایت و مدیریت امنیتی غرب شکل گرفته است و جمهوری اسلامی به دلایل در طراحی و اجرای مناسب مدیریت جریان بیداری اسلامی و در نتیجه جریان‌ات تکفیری به مطلوب‌های مدنظر دستیابی پیدا نکرد:

(۱) عدم پیش‌بینی جریان عظیم بیداری اسلامی و گرفتار شدن در شوک امنیتی - سیاسی

(۲) عدم طراحی مناسب مبتنی بر واقعیت‌های صحنه برای هدایت، نظارت و پیش‌برندگی بیداری اسلامی

(۳) خلق اختلافات داخلی در موضوع و موضع برخورد با جریان بیداری اسلامی به‌عنوان حرکتی عربی یا اسلامی

روند کاوی زمینه‌های شکل‌گیری جریان‌های تکفیری در خاورمیانه و بازتاب آن بر امنیت ملی ایران ۱۰۹

(۴) تحلیل‌های نامناسب، غیرمنطقی، غیرکارشناسی و به‌دور از حقیقت از نحوه شکل‌گیری و فرایند بیداری اسلامی.

(۵) عدم پیش‌بینی و طراحی سناریوهای مناسب مقابله‌ای با دست‌اندازی غرب در جریان عظیم بیداری اسلامی

(۶) عقب‌نشینی از صحنه‌های مؤثر بیداری اسلامی و نداشتن طرح‌های اجرایی با قابلیت میدانی در هدایت جریان

(۷) عدم پیش‌بینی سازوکار امنیتی مناسب برای کشورهای هم‌جوار در محیط امنیتی پیرامون (رجبی، ۱۳۹۱: ۲۹).

۶-۲. دیدگاه جمهوری اسلامی در قبال جریان‌ات تکفیری

جمهوری اسلامی ایران امروزه به‌عنوان مهم‌ترین کانون اقتدار و امنیت در منطقه به تأثیرگذارترین بازیگر منطقه خاورمیانه تبدیل شده است که در مهم‌ترین مناسبات منطقه حضور دارد، بطوری که بدون حضور ایران نمی‌توان مناسبات منطقه‌ای را پیش برد. باتوجه به تحرکات اخیر که جریان‌ات تکفیری در منطقه، یکی از بزرگ‌ترین بحران‌های امنیتی-سیاسی منطقه خاورمیانه با محوریت تهدیدات نوین صورت گرفته است. باید توجه داشت این تحولات به‌طور کاملاً مستقیم بر امنیت جمهوری اسلامی ایران تأثیر دارد و ایران خود را ملزم می‌بیند در راستای حفظ منافع ملی و نقش قدرت منطقه‌ای اش به‌عنوان کلیدی‌ترین بازیگر در مبارزه با گروه تکفیری ایفای نقش کند (فرزندی، ۱۳۹۲: ۶۲)

باتوجه به نفوذ فزاینده جمهوری اسلامی ایران در منطقه خاورمیانه، ایران از مهم‌ترین کشورهای است که می‌تواند امنیت و ثبات را به کشورهای بحران‌زده برگرداند. مبارزه ایران با فعالیت‌های این گروه‌ها در منطقه، از آغاز بحران به صورت آشکار اعلام گردیده است. از نظر ایران این بحران یک طرح براندازی است که توسط ائتلاف عربی-غربی طراحی شده و هدف آن تضعیف و نابودی محور مقاومت در منطقه است. بنابراین ایران در جهت حفظ موازنه قوا و عدم ضربه بر محور مقاومت باید حضوری فعال در این تحولات می‌داشت (رجبی، ۱۳۹۱: ۹۵).

جمهوری اسلامی ایران، برای حل بحران توجه به سازوکارهای راهبردی و در نتیجه امنیت‌سازی منطقه‌ای را در پیش گرفته است. بر خلاف ایران، رقبای جبهه مقابل بدون توجه به اهمیت مذاکرات و سازوکارهای دیپلماتیک، تحریم و پیشنهاد گزینه نظامی را نتیجه بخش دانسته‌اند. بنابراین ایران برای مقابله با جریان تکفیری، از طریق حضور تیم مستشاری فعالیت‌های سازندگی، فرهنگی، فکری، تبلیغی و آموزشی بسیاری داشته است و ضمن آموزش فرماندهان نظامی به

سازمان دهی مقاومت مردمی پرداخته‌اند؛ همچنین ایران نقش سازنده خود را با ارائه کمک‌های انسان دوستانه و نیز تلاش به منظور حفظ امنیت و یکپارچگی منطقه‌ای داشته است (برزگر، ۱۳۹۴: ۳۹).

۳-۶. رویکرد ایران در قبال شکل‌گیری و فعالیت داعش در عراق و سوریه

پس از به خشونت کشیده شدن اعتراضات در سوریه، داعش وارد سوریه شد که توانست در سوریه سرزمین‌های زیادی را تسخیر کند. در سال ۲۰۱۳ در درگیری‌های انتخاب مجدد مالکی به نخست‌وزیری و نپذیرفتن گروه‌های سیاسی مخالف، داعش توانست با کمک بعضی‌ها، قبایل و عشایر سنی و خیانت ارتش بر بخش‌هایی از خاک عراق نیز مسلط شود. ظهور داعش در عراق و سوریه تبعات مختلفی در خاورمیانه و سپس در اغلب نقاط دنیا به همراه داشت. کشورهای گوناگون نیز با پدیده داعش درگیر شده و در مقابل آن به تدابیر مختلفی دست زدند. در این میان ایران به طور مستقیم با داعش در تقابل قرار گرفت زیرا داعش با به چالش کشیدن تمامیت ارضی کشورهای سیاسی متحد و همسایه ایران، تهدید امنیتی برای ایران بوجود آورده بود (دوست محمدی، ۱۳۹۲: ۳۹).

۴-۶. داعش، جمهوری اسلامی و راهبردهای پیش رو

۴-۶-۱. تلاش در تعمیق عمق استراتژیکی

انقلاب اسلامی و صدور آن و پیروزی در جنگ عراق، عمیق استراتژیک ایران را چنان بالا برد که به اعتراف همگان، امواج انقلاب اسلامی به شمال آفریقا و قلب خاورمیانه رسیده است. عمق استراتژیکی ایران به کابوسی برای غرب تبدیل شده است. نقش ایران در سوریه، به غرب و دست نشانده‌های آنان فهماند که سقوط دولت اسد به دلیل ماندن ایران در کنار سوریه، غیرممکن است (ملکی، ۱۳۹۳: ۱۱۵).

ایران با مساعدت‌های خود به سوری‌ها از جمله اجازه ورود حزب‌الله به سوریه، ورق را برگردانده و دولت بشار اسد در حال سقوط را ابقا کند، بلکه قدرت بیشتری به او بدهد. آمریکا به دنبال پیاده‌سازی اسلام آمریکایی و بر اساس «سند اولویت‌های دفاعی آمریکا در قرن بیست و یکم» و لزوم جنگ‌های محدود، داعش را پدید آورد تا با الگوی انقلاب اسلامی (ایران) و بیداری اسلامی مقابله کند. ایران باید به بازخوانی عمق استراتژیک خویش بپردازد. از اقداماتی که در شرایط جدید باید صورت بگیرد، به فرموده مقام معظم رهبری: ایفای نقش در پدید آوردن نظمی جدید است ... و این هم ممکن نخواهد شد مگر با قوی کردن کشور. تقویت

کشور متوقف است بر استفاده از همه ظرفیت‌ها و توانایی‌هایی که ما در داخل کشور و در بیرون کشور داریم. ما در بیرون کشور هم ظرفیت‌های مهمی داریم؛ طرفدارانی داریم، عمق راهبردی داریم (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۳ ج: سایت رهبری).

۶-۴-۲. اقدام سریع در عملیات پیش‌دستانه

نباید اقدام سریع در عملیات پیش‌دستانه را تنها در عملیات نظامی خلاصه کرد؛ بلکه عملیات پیش‌دستانه از نوع فرهنگی، تأثیر شگرف تری دارد تلاش در تعمیق عمق استراتژیکی و اقدام سریع در عملیات پیش‌دستانه، هدف راهبردهایی است که از ترکیب یا بازی با ضعف‌ها، قوتها، فرصت‌ها و تهدیدهای طرفین به دست می‌آید. در واقع، هدف در دستیابی به استراتژی‌های تازه‌ای است که می‌توان با تکیه بر شرایط اخیر و بالقوه داخلی و بیرونی بدان دست یافت. ما منکر استراتژی‌های دیگری چون مصونیت بخشی، کمیته‌سازی، ائتلاف سازنده، عملیات استشهادی، سوق دادن عرصه نبرد به اروپا و نظایر آن نیستیم، اما ارائه هر استراتژی به دور از سلیقه‌های شخصی و گرایش‌های دیپلماتیک استوار باشد (کریمی، ۱۳۹۴، ص ۸۵).

۷. نتیجه‌گیری

در چند سال اخیر خاورمیانه به‌عنوان دغدغه برانگیزترین منطقه جهان به شمار رفته و تحولات آن به گونه‌ای مؤثر، تمامی جهان را تحت تأثیر قرار داده است. در اثر تحولات موسوم به بهار عربی (بیداری اسلامی) و تضعیف قدرت‌های حاکم یا وقوع انقلاب در این کشورها، اسلام‌گرایان افراطی که قرائت نادرستی از اسلام و تعالیم آن دارند، قدرت قابل ملاحظه‌ای پیدا کرده‌اند و افراط‌گرایان تکفیری در خلع قدرت پدیدآمده به خطر مهمی برای امنیت منطقه و حتی جهان تبدیل شده‌اند.

گروهک تروریستی موسوم به «دولت اسلامی عراق و شام» (داعش) شاخه‌ای از سازمان القاعده است. این گروه پس از تصرف مناطق گسترده‌ای از عراق و سوریه، با اعلام خلافت اسلامی، نام دولت خویش را «دولت اسلامی» تغییر داد. با برآمدن گروه داعش در عراق و سوریه و اعلام تشکیل «دولت اسلامی» از سوی این گروه، فصل نوینی از تحركات تروریستی در تاریخ روابط بین‌الملل گشوده شد.

بازیگران منطقه‌ای و بین‌المللی ذی‌نفع و تأثیرگذار، بر اساس منافع خود جهت‌گیری مختلفی را در رابطه با این بحران اتخاذ نموده‌اند. گروهی از دولت‌ها با تأکید بر حل منازعات از طرق مسالمت‌آمیز خواهان ایجاد اصلاحات اساسی در این کشور بدون هرگونه مداخله نظامی هستند و راه را برای این امر در از بین رفتن گروه‌های تکفیری و معارضان می‌دانند. در این گروه طیفی از کشورهای

قدرتمند جهانی همانند روسیه و چین و بازیگران منطقه‌ای از جمله ایران، حزب الله لبنان و عراق قرار دارند. در گروهی دیگر کشورهایی مانند آمریکا، اعضای اروپایی شورای امنیت، اسرائیل، ترکیه، عربستان و قطر به همراهی اتحادیه‌ی عرب قرار می‌گیرند که با دخالت‌های نظامی به دنبال سقوط دولت سوریه و بشار اسد و در پی آن اهداف بلند مدت منطقه‌ای خود می‌باشند.

بعد از ایجاد شرایط جدید و اقناع روسیه برای ورود به بحران سوریه توسط ایران ذیل توافق سلیمانی و پوتین، روسیه وارد جنگ سوریه شد. حضور مؤثر روسیه در سوریه نیاز به حمایت لجستیک و عملیاتی ایران در صحنه معادلات زمینی داشت که محقق شد. ایران با توجه ساختار قدرت، جغرافیای مذهبی و منطقه‌ای و همچنین به‌عنوان کانون محور مقاومت در منطقه، ملاحظات مختلفی را در سیاست خود در قبال بحران مد نظر دارد که یکی از مهم‌ترین آنها رقابت و نزاع میان گروه مقاومت و محافظه کار در منطقه خاورمیانه دانست.

از نقاط محوری رویکرد ایران و روسیه در قبال جریان‌های تکفیری - به طور ویژه داعش - ، تلاش ایران برای جلوگیری از تهدیدات داعش در داخل و خارج از مرزهای خود و همچنین سیاست حفظ و بسط جریان مقاومت می‌باشد و سیاست روسیه برای حفظ امنیت داخلی، از طریق مقابله با گسترش و قدرت‌گیری جریان‌های تکفیری در خارج از مرزهای خود، و گسترش حوزه نفوذ خود در خاورمیانه و توازن قوای منطقه‌ای می‌باشد.

منابع

- ابوهمام بکر بن عبدالعزیز الأثری (۱۴۳۵)، مدی الایادی لیبعة البغدادی، آشکار، ژیلبر (۱۳۸۴)، جدال در توحش، ۱۱ سپتامبر و ایجاد بی‌نظمی نوین جهانی. ترجمه حسن مرتضوی، تهران: اختران
- باقری، سیامک (۱۳۹۳). «ارزش ضدامنیتی جریان‌سازی افراط و تکفیر با تأکید بر تئوری جنگ تمدن‌ها»، تهران: فصلنامه پژوهش‌های حفاظتی امنیتی دانشگاه جامع امام حسین (ع).
- برزگر، کیهان؛ قاسمی، مهدی (۱۳۹۲). «استراتژی تهدید وجودی اسرائیل و امنیت ملی ایران». روابط خارجی، سال پنجم، شماره ۱۷.
- جهانی، محمد (۱۳۹۳). «راهبرد مقابله با تهدیدات نرم ناشی از فعالیت جریان‌های تکفیری در جهان اسلام»، مجموعه مقالات کنگره جریان‌های تکفیری.
- عباس‌زاده فتح‌آبادی، مهدی (۱۳۸۸). «بنیادگرایی اسلامی و خشونت»، فصلنامه سیاست، دوره ۳۹.
- فدوی، عبدالقیوم (۱۳۸۱). اسامه بن لادن و ماجراها. کابل: مفاخر.
- کرمی چرمه، کامران (۱۳۹۳). «سلفی‌گری و خاورمیانه عربی». تهران: خبرگزاری فارس.
- مرادی، مجید (۱۳۸۴). سید قطب در اندیشه سیاسی در جهان اسلام. تهران: جهاد دانشگاهی.
- مقام معظم رهبری (۱۳۹۳). ج: سایت رهبری.
- همفر (۱۳۶۱). خاطرات همفر. ترجمه دکتر محسن مؤیدی، تهران: انتشارات امیرکبیر.

Research Article

Analyzing the process of formation of takfiri currents in the Middle East and its reflection on Iran's national security (case study of ISIS)

Haidar Mansouri¹

Date of received: 2023/09/11

Date of Accept: 2023/10/17

Abstract

Takfir and contemporary takfiri movements are an inseparable part of the deviant interpretation of Islamic teachings, which is influenced by the continuation of internal crises in Islamic countries, inefficient political systems, weak and bankrupt governments, and power vacuum in the region. The Middle East, as well as the intervention of extra-regional powers, has matured and continued to exist in various forms. Nevertheless, Al-Qaeda and Daesh must be considered as two main currents that have become the most important and dangerous Takfiri-terrorist groups with violent, inhumane and irreligious actions with Takfiri-Jihad approach. In the meantime, ISIS, although it is considered the birth of al-Qaeda, but its dominance over parts of Iraq and Syria and the announcement of the establishment of the Islamic Caliphate and the central threat of Iran by ISIS, require a scientific study of the grounds and It shows the reasons for its formation and evolution. Therefore, this article has tried to evaluate the impact of Takfiri movements and especially ISIS on Iran's national security.

Keywords: Takfir, Takfiri groups, ISIS, Islamic Republic of Iran, Russia.

Citation (APA 6th ed. / APSA)

Mansouri, Haidar (Fall 2023). "Analyzing the process of formation of takfiri currents in the Middle East and its reflection on Iran's national security (case study of ISIS)". *Quarterly Journal of Research in History, Politics and Media*. Vol. 6, Num. 3, S.No. 23, pp. 97 - 116.

¹. PhD student in Political Science, Faculty of Law and Political Science, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran. Email: h.mansouri2016@gmail.com

Copyright © 2010, KSSI (Karimeh Strategic Studies Institute Of Shiraz). This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and Adapt the material.

References

- Abu Hammam Bakr bin Abd al-Aziz al-Athari (1435), *Mada al-Ayadi for Bai'ah al-Baghdadi*.
- Ashkar, Gilber (2004). *Controversy in brutality, September 11 and the creation of a new global disorder*. Translated by Hassan Mortazavi, Tehran: Akhtaran
- Bagheri, Siamak (2013). "The anti-security value of mainstreaming extremism and blasphemy with an emphasis on the theory of the war of civilizations", *Tehran: Quarterly Journal of Security Researches of Imam Hossein University (AS)*. (in Persian)
- Barzegar, Kayhan; Ghasemi, Mahdi (2012). "Israel's Existential Threat Strategy and Iran's National Security". *Foreign Relations, Year 5, Number 17*. (in Persian)
- Jahani, Mohammad (2013). "Strategy to deal with soft threats caused by the activity of Takfiri currents in the Islamic world", *Proceedings of the Congress of Takfiri currents*. (in Persian)
- Abbas-zadeh Fathabadi, Mahdi (1388). "Islamic fundamentalism and violence", *Politics Quarterly, Volume 39*. (in Persian)
- Fadavi, Abdul Qayyum (1381). *Osama bin Laden and his adventures*. Kabul: Mahakhar. (in Persian)
- Karmi Chermeh, Kamran (2013). "Salafism and the Arab Middle East". Tehran: Fars news agency. (in Persian)
- Moradi, Majid (1384). *Seyed Qutb in the political thought in the Islamic world*. Tehran: Academic Jihad. (in Persian)
- Supreme Leader position (1393). A: *Leadership site*. (in Persian)
- Humfar (1361). *Humphrey's memoirs*. Translated by Dr. Mohsen Muayidi, Tehran: Amir Kabir Publications.

